

IX Conclusies

Het hier gepresenteerde onderzoek is ondernomen vanuit de veronderstelling dat de literaire kritiek een sleutelrol vervult in de symbolische produktie van literatuur. In Hoofdstuk II is betoogd dat de aandacht die teksten binnen de literatuurkritiek ondervinden, constitutief is voor hun status van meer of minder waardevolle literaire werken en bijgevolg van grote invloed is op de behandeling die ze van andere, in literatuur geïnteresseerde instanties en personen krijgen. De complementaire activiteiten van verschillende categorieën critici bepalen in hoge mate welke teksten in een gegeven periode tot de literatuur worden gerekend, welke plaats ze binnen de rangorde van literair waardevol geachte werken verwerven en welke termen als geëigend gelden om erover te spreken. De keuzen en uitspraken van journalistieke critici vormen een eerste, cruciale fase in deze afbakening en hiërarchisering van het literaire repertoire.

Tot dusver is betrekkelijk weinig onderzoek gedaan naar de *modus operandi* van critici en de omstandigheden waaronder zij hun schiftings- en waardeeringsarbeid verrichten. Wel is het functioneren van de literaire kritiek onderworpen aan een min of meer chronische zelfreflectie, maar onder meer vanuit een institutionele literatuursociologische gezichtshoek zijn argumenten gegeven om het empirisch gehalte van deze bespiegelingen in twijfel te trekken. Critici en andere literatoren functioneren binnen een specifieke sociale context en niet alleen hun gedrag, maar ook het beeld dat zij van de eigen en elkaars bezigheden huldigen draagt hier de sporen van.

In dit proefschrift is de omgang van de literaire kritiek in dag- en weekbladen met het aanbod van nieuwe werken tot object van studie gemaakt. De aandacht die dag- en weekbladcritici aan de dag leggen voor auteurs en hun werken heb ik beschouwd als onderdeel van een institutionele praktijk. Meestal wordt de omgang met literatuur, of het nu gaat om lezen, waarderen of becommentariëren, opgevat als een individuele zaak. Ook de omgang van critici met het literaire aanbod, hun selectie en beoordeling van teksten, wordt veelal gepresenteerd als een persoonlijke aangelegenheid van de criticus, waarbij alleen werk-immanente aspecten een rol spelen. Mijn dissertatie beoogt deze voorstelling van zaken te relativeren. De keuzen en uitspraken van critici, – en daarmee ook de onderscheiden literaire reputaties die auteurs en werken verwerven –, zo luidde het vertrekpunt van het onderzoek, moeten in samenhang worden gezien met de institutionele omgeving waarbinnen ze tot stand komen; de activiteiten van critici worden namelijk gereguleerd door de normen, opvattingen en praktijken die binnen deze omgeving in zwang zijn.

In het voorgaande is deze opvatting nader uitgewerkt en onderbouwd met

behulp van empirische gegevens. Hier volgt een bespreking van de belangrijkste resultaten van het onderzoek.

Orkestratie

De voornaamste taak van critici is het beoordelen van de onderscheiden kwaliteit van literaire werken. In de hedendaagse kritiek geldt daarbij als stelregel dat alleen werkimmanente aspecten in aanmerking mogen worden genomen. Critici worden geacht tekstuele eigenschappen te benoemen, die grond leveren om een bepaald waardeoordeel te vellen. In Hoofdstuk II heb ik uiteengezet, dat de uitvoering van deze taak vanwege het ontbreken van een objectief beoordelingsinstrumentarium gekenmerkt wordt door een aanzienlijke mate van onzekerheid. Een kwalificatie die op het ene moment grond levert voor een positief oordeel, kan op een ander tijdstip of in het betoog van een andere criticus tot een negatief oordeel leiden. Toch dienen critici tot uitspraken te komen over de aard en kwaliteit van teksten. Uitspraken, waarbij niet alleen de reputatie van deze teksten en de auteurs ervan in het geding is, maar die tevens repercussies hebben voor hun eigen reputatie en positie als criticus.

Dit gaf aanleiding tot de veronderstelling dat critici bij hun behandeling van een werk het zekere voor het onzekere nemen, dat wil zeggen niet alleen de tekst, maar ook buiten-tekstuele indicatoren van kwaliteit in aanmerking nemen. Ze zullen onder meer rekening houden met de uitgeverij waarbij een werk is verschenen en, vooral, met de uitspraken van collega's. Op de keper beschouwd, vormen deze de ultieme toets voor het 'gelijk' van een criticus en stoelt diens 'kennerschap' in hoge mate op de overeenkomst of vergelijkbaarheid van zijn standpunten met die van andere kenners. Wanneer een criticus bij herhaling tot afwijkende keuzen en oordelen komt, kan zijn betrouwbaarheid als beoordelaar van literatuur in twijfel worden getrokken en zet hij zijn positie als criticus op het spel.

Mijn onderzoeksbevindingen leveren empirische steun voor de stelling dat critici goed nota nemen van elkaars verrichtingen en hun keuzen en uitspraken plegen af te stemmen op die van collega-critici. Uit Hoofdstuk III komt naar voren dat er sprake is van een aanmerkelijke overeenstemming en continuïteit in de door critici gemaakte selectie van te bespreken werken. De geconstateerde concentratie van de literair-kritische aandacht op een klein bestand aan werken geeft aan, dat dag- en weekbladcritici tot op grote hoogte gelijklopende beslissingen treffen als het gaat om de vraag welke werken aandacht verdienen. De analyse-resultaten indiceren voorts dat bij de beslissing om een werk al dan niet te bespreken, eerdere literair-kritische keuzen in aanmerking worden genomen en voor een belangrijk deel worden gereproduceerd. In het geval van debuutwerken lijken critici zich bij het nemen van deze beslissing sterk te laten leiden door de uitgeverij waaraan de betrokken schrijvers zijn gelieerd. Door rekening te houden met de naam van deze uitgeverij, reduceert een criticus de onzekerheid of een debuut wel een be-

spreking 'waard' is, *i.e.* door andere critici al dan niet serieus zal worden genomen. Dat critici gebruik plegen te maken van dergelijke buiten-tekstuele indicatoren van kwaliteit, wordt bevestigd door de in latere hoofdstukken gepresenteerde case-studies. Deze laten zien dat de verbintenis van een auteur met een bepaalde uitgeverij of tijdschrift, en meer in het algemeen diens publieke betrekkingen met andere literatoren, aanzienlijke gevolgen kunnen hebben voor de wijze waarop critici op zijn werk reageren en voor de karakteristieken die ze van dit werk geven.

De case-studies demonstreren tevens dat critici de standpunten van collega's verdisconteren in hun eigen benadering van een werk. Hierdoor kunnen de literair-kritische uitspraken over zo'n werk de tendens vertonen om steeds meer op elkaar te gaan lijken en kan er geleidelijk een betrekkelijk vastomlijnd en breed geaccepteerd beeld ontstaan van de kwaliteit en het karakter van een werk of oeuvre. In Hoofdstuk II is opgemerkt dat dit proces van 'orkestratie' gaandeweg een dwingend karakter kan krijgen. Naarmate de reputatie van een auteur groeit en meer critici en andere kenners het eens worden over het belang en de aard van diens werk, wordt het steeds moeilijker voor een criticus om openlijk een afwijkend standpunt te belijden. De Kopland-casus laat zien dat 'dissidente' critici zich onder deze omstandigheden inderdaad conformeren aan wat inmiddels in bredere kring als de geëigende benaderingswijze van een werk is gaan gelden, dan wel zich in stilzwijgen hullen. Ook nieuwe critici blijken geneigd om de gegroeide *communis opinio* over een werk te respecteren. Een consensus onder critici kan derhalve niet alleen worden beschouwd als resultaat van een institutioneel bepaald proces, maar ook als factor die sterk bepaalt hoe critici in het vervolg op het werk van een auteur zullen reageren.

De rol van individuele critici

Het bovenstaande impliceert dat de totstandkoming van literair-kritische overeenstemming over een werk, niet valt terug te voeren op de inspanningen van een of enkele critici. Dat neemt niet weg dat individuele critici een voortrekkersrol kunnen vervullen in de meningsvorming over een werk, in die zin dat hun inzichten omtrent de aard en kwaliteit van een werk, al dan niet in gemodificeerde vorm, worden overgenomen door andere critici en mettertijd kunnen uitgroeien tot een min of meer algemeen aanvaarde visie op dit werk.

In Hoofdstuk II is opgemerkt dat de reputatie van de criticus en deze vorm van bijval voor zijn uitspraken onlosmakelijk met elkaar zijn verbonden. De bevindingen van de case-studies illustreren deze verwevenheid. Ze geven aan dat in de literair-kritische beeldvorming over een werk de reputatie van critici zelf op verschillende manieren in het geding is. Zo lijken de stellingnamen van gerenommeerde critici een niet te verwaarlozen factor in de onderscheiden ontwikkeling die de literair-kritische receptie van het werk van de casus-auteurs heeft doorgemaakt. Naarmate een criticus een grotere reputatie als be-

oordelaar van literatuur geniet, lijkt met andere woorden de kans groter dat andere critici hun opvattingen aan zijn standpunten toetsen en zijn oordeel laten meewegen of volgen bij hun behandeling van een werk.

Anderzijds kan een criticus zijn prestige als kenner vergroten, wanneer hij kans ziet om zijn opvattingen over een werk bij andere kenners ingang te doen vinden. Zo lijkt de vooraanstaande positie die Van Deel in de loop van de jaren zeventig binnen de literair-kritische wereld heeft verworven, niet in de laatste plaats te danken aan zijn succesvolle optreden in de meningsvorming over de poëzie van Kopland. Wil een criticus een dergelijke voortrekkersrol vervullen, dan lijkt het onder meer van belang dat hij herhaaldelijk aandacht besteedt aan een werk en zijn ideeën hierover ook langs andere kanalen dan recensies kenbaar maakt, bijvoorbeeld via essays in gespecialiseerde, letterkundige bladen. Deze bieden een criticus doorgaans meer ruimte om zijn uitspraken te onderbouwen en vergroten tevens de kans dat andere critici kennismaken van zijn opvattingen. Met name wanneer een criticus niet verbonden is aan een prominent dag- of weekblad op literair gebied, lijken additionele publikaties een voorwaarde voor een verbreiding van zijn inzichten. De Kopland-casus laat zien dat de acceptatie van deze inzichten door andere kenners sterk kan worden bevorderd, wanneer ze de instemming verwerven van de auteur in kwestie.

Distinctie

Algemeener gesteld kan een criticus met het oog op zijn eigen reputatie niet volstaan met het reproduceren van wat andere kenners over auteurs en hun werken te berde hebben gebracht. Zoals aangegeven in Hoofdstuk II, geldt in dit opzicht voor critici hetzelfde als voor auteurs. Het prestige van een criticus valt of staat met de vraag of zijn werk in de ogen van collega-literatoren getuigt van vindingrijkheid en van een eigen, persoonlijke benadering van literatuur. Mijn onderzoek levert ampel materiaal om te stellen dat critici (ook) aan deze institutionele norm gehoor geven, *i.e.* zich onderscheiden of proberen te onderscheiden van collega's. Ze leveren besprekingen van werken die door hun medecritici worden genegeerd; ze prijzen werken die door collega's worden gekraakt; ze gaan polemieken aan met andere literatoren; ze trekken de verrichtingen van alom gerespecteerde critici publiekelijk in twijfel; ze werpen zich op als pleitbezorger van onbekende of 'ondergewaardeerde' auteurs; ze introduceren nieuwe literatuurbeschouwelijke termen of propageren een nieuwe literatuuropvatting; ze bestrijden of nuanceren de gangbare ideeën omtrent het werk van gevestigde auteurs, enzovoort. Dat critici rekening houden met elkaars verrichtingen en hun keuzen en uitspraken blijken af te stemmen op die van collega's, impliceert dus niet dat zij zich geen afwijkende keuzen en oordelen (kunnen of moeten) veroorloven. Enkel, dat hieraan zekere grenzen zijn gesteld. Binnen deze marges beschikken critici over een aanzienlijke speelruimte om zich te profileren of, zo men wil, op 'eigen' wijze met literatuur om te gaan.

De relatieve autonomie van de kritiek

In het zelfbeeld van de literatuurkritiek wordt sterk de nadruk gelegd op de autonomie van deze institutie en haar leden. De kritiek zou in de uitoefening van haar taak weinig vatbaar zijn voor externe invloeden en daardoor bij uitstek in staat zijn tot een 'zuivere' beoordeling van literaire werken. In Hoofdstuk II is aandacht besteed aan de factoren die ertoe bijdragen dat deze claim door de overige partijen binnen het literaire veld wordt gehonoreerd. Hun bijval voor de verrichtingen van critici betekent dat zij de kritiek *de facto* de bevoegdheid verlenen om aan te geven wat literatuur en wat grote literatuur is. Strikt genomen valt of staat het gezag van de kritiek als literatuurbeoordelende instantie met de mate van instemming die haar keuzen en uitspraken ondervinden bij andere literaire deskundigen en bij het literaire publiek. Onder meer daarom is de kritiek slechts *relatief* autonoom en lijkt ze gehouden om de oordelen en reacties van buitenstaanders in aanmerking te nemen.

Mijn onderzoek levert diverse aanwijzingen voor het bestaan van een tweerichtingsverkeer tussen critici en andere in literatuur geïnteresseerden en illustreert aldus dat de literair-kritische praktijk wel degelijk openstaat voor invloeden van buitenaf. Instanties en personen die betrokken zijn bij de productie, verspreiding en consumptie van literatuur mogen dan vaak het oordeel van de kritiek volgen; critici tonen zich op hun beurt geneigd om de keuzen en oordelen van deze instanties en personen te laten meewegen in hun behandeling van literaire werken.

Zo indiceren de analyse-resultaten in Hoofdstuk III, dat de dag- en weekbladkritiek de voorkeur van het literaire publiek voor bepaalde categorieën van titels verdisconteert in haar selectie van te bespreken werken. De verhoudingsgewijs grote aandacht die zij schenkt aan verhalend proza en aan Nederlandse uitgaven, hangt vermoedelijk samen met het feit dat de Nederlandse literaire lezer in het algemeen meer geïnteresseerd is in verhalend proza dan in poëzie en werk van Nederlandse schrijvers prefereert boven dat van Vlaamse auteurs. De relatieve grote aandacht in regionale bladen voor de produkten van uitgevers en auteurs uit de eigen regio duidt er eveneens op, dat bij de literair-kritische selectie rekening wordt gehouden met veronderstelde interesses van de krantelezer.

Uit de Hoofdstukken VI t/m VIII komt naar voren, dat ook aan een groei of afname van de literair-kritische belangstelling en waardering voor het werk van individuele auteurs externe factoren ten grondslag kunnen liggen. De bestudeerde casussen suggereren dat de populariteit van de auteur bij het leespubliek, de verschijning van essays of academische studies en literaire bekroningen stuk voor stuk, dan wel in combinatie met elkaar, de belangstelling van dag- en weekbladcritici voor een werk kunnen aanwakkeren en kunnen bevorderen dat zij hun initiële bejegening van een werk in positieve zin bijstellen. Omgekeerd kan het uitblijven van literaire prijzen en andere externe blijken van erkenning er toe bijdragen dat de in aanvang brede literair-kriti-

sche belangstelling en de waardering voor een werk na verloop van tijd afkalven.

De rol van de auteur

Bijzondere aandacht is in de loop van dit proefschrift besteed aan de mogelijke inbreng van de auteur in de literair-kritische meningsvorming over een werk. In eerste instantie is vooral de nadruk gelegd op het doorslaggevende belang van de activiteiten van critici als het gaat om de plaats die auteurs verwerven binnen de literaire hiërarchie van een bepaalde periode. De analyse van de door dag- en weekbladcritici verrichte selectie indiceerde dat er sprake is van een 'reproduktiemechanisme' binnen de kritiek, dat weinig ruimte lijkt te laten aan auteurs om de reacties van critici op hun werk te beïnvloeden. Wanneer een auteur niet kan bogen op een al bestaande literair-kritische belangstelling voor zijn werk of voor de producten van zijn uitgeverij, mag hij er nauwelijks op rekenen dat nieuw werk van zijn hand wel volop in de schijnwerpers komt te staan. In de daaropvolgende hoofdstukken wordt echter deze, op het eerste gezicht ondergeschikte, rol van de auteur gerelativeerd. Hieruit komt namelijk ook (de opstelling van) de auteur naar voren als een belangrijke (f)actor in de meningsvorming over het belang en de aard van een werk.

In Hoofdstuk IV is het verband onderzocht tussen de mate van literair-kritische aandacht voor een werk en specifieke literaire nevenactiviteiten van de kant van de auteur. Auteurs die hoog scoorden qua aandacht in de dag- en weekbladkritiek, bleken in veel meer gevallen de publikatie van nieuw werk in boekvorm te combineren met diverse andere bezigheden op literair gebied dan hun minder succesvolle collega's. Ze publiceerden frequenter creatief werk in literaire tijdschriften, waren verhoudingsgewijs actiever op literatuurbeschouwelijk vlak en bleken bovendien vaker literaire nevenfuncties te hebben vervuld. Dit geeft aan dat de literair-kritische ontvangst van een werk mede afhankelijk is van de wijze waarop de betrokken auteur zich binnen de literaire wereld manifesteert. Boekpublicaties mogen dan aan de basis liggen van elke schrijversloopbaan of schrijversreputatie; auteurs die zich niet hiertoe beperken, maar zich ook op andere fronten actief betonen, lijken meer kans te maken om voor het voetlicht van de kritiek te komen en te blijven.

De resultaten van deze kwantitatieve analyse hebben een verdere onderbouwing en uitwerking gekregen in de volgende hoofdstukken. De bevindingen van de aldaar gepresenteerde case-studies bevestigen de veronderstelde betekenis van de opstelling van de auteur en van specifieke auteursactiviteiten voor het verloop van de literair-kritische receptie van een werk. Waar de Kopland- en de Vogelaar-receptie de positieve effecten van een actief optreden van de auteur demonstreren, illustreert de Verstegen-casus de negatieve implicaties van een passieve opstelling van de auteur voor de ontvangst van zijn werk.

In Hoofdstuk IV werd geconstateerd dat het ontplooiën van literaire nevenactiviteiten niet toereikend of noodzakelijk is om een auteur te verzekeren van ruime literair-kritische aandacht. Dit deed onder meer de vraag rijzen naar de omstandigheden waaronder bepaalde activiteiten van de kant van de auteur vereist zijn om de aandacht van critici te verwerven of te behouden. Aan de hand van de bestudeerde gevallen kunnen hier veronderstellenderwijs enkele uitspraken over worden gedaan. Bij ontstentenis van externe blijken van erkenning – prijzen, publieke belangstelling –, en van een of meerdere (gerenommeerde) critici die herhaaldelijk in positieve zin de aandacht op een werk vestigen, is een auteur welhaast gehouden om naast het publiceren van boeken nog andere activiteiten te ondernemen. In een dergelijke situatie lijkt het onder meer van belang dat een auteur zich inspant om zijn ‘sociale kapitaal’ te vergroten, dat wil zeggen activiteiten ontplooit die hem erkenning en steun kunnen opleveren van literaire collega’s. Zo kan hij zich verdienstelijk maken op literatuurbeschouwelijk of -organisatorisch vlak. Zonder deze erkenning en steun van tenminste een aantal actoren binnen het literaire veld, lijkt iemands rol als schrijver zo goed als uitgespeeld. Een auteur kan evenmin volstaan met het publiceren van nieuwe boektitels, wanneer zich ingrijpende veranderingen voltrekken binnen de literaire constellatie – zoals de komst van nieuwe auteurs, critici, tijdschriften –, die ertoe leiden dat hij te kampen krijgt met een verhevigde concurrentie van collega-schrijvers. Het is dan cruciaal dat een auteur aansluiting zoekt bij nieuwkomers of zijn banden met gevestigde actoren in het literaire veld verstevigt. Gezien de voortrekkersrol die het oordeel van gerenommeerde critici kan vervullen, lijkt een auteur verder gehouden om in te grijpen, wanneer critici van naam zich in negatieve zin over zijn werk uitspreken. In dat geval zal hij zich moeten beijveren om de bezwaren van de betrokkenen te weerleggen en duidelijk te maken dat hun oordeel op een verkeerde interpretatie van zijn werk berust.

Een auteur die kan bogen op een of meerdere pleitbezorgers binnen de kritiek, lijkt daarentegen min of meer gevrijwaard van de verplichting om naast het publiceren van boeken nog andere activiteiten te ondernemen. Te meer, wanneer zijn pleitbezorgers veel prestige genieten binnen de kritiek en zijn werk ook buiten de kritiek de nodige belangstelling en waardering ondervindt. Toch lijkt ook onder deze omstandigheden ‘tekst en uitleg’ van de zijde van de auteur bevorderlijk voor een positief verloop van de literair-kritische receptie van een werk. Critici gaan er immers van uit dat een auteur van enig formaat beschikt over een omvattende visie op de aard en functie van literatuur, in ieder geval van zijn eigen werk, en spreken auteurs hier regelmatig op aan. Dit betekent dat een auteur ten minste verplicht is om desgevraagd zijn literatuuropvatting te ontvouwen. Ook wanneer hij hiertoe niet expliciet wordt uitgenodigd, is het mijns inziens van belang dat een auteur zijn poëtische inzichten kenbaar maakt. Al was het alleen om te voorkomen dat critici gaan betwijfelen of ze in zijn geval wel met een auteur van formaat van doen

hebben. Los daarvan lijkt het zinvol dat een auteur, zolang hij niet is opgenomen in de literaire eredisie, zijn bijzondere status als maker van een werk zoveel mogelijk benut om de beeldvorming hieromtrent in een gewenste richting te bevorderen.

De case-studies vestigen tevens de aandacht op het effect van een veelzijdig optreden van auteurs, dit in relatie tot de ontwikkeling die de literair-kritische belangstelling voor de produkten van auteurs in veel gevallen te zien geeft. Er is slechts een selecte groep auteurs van wie de produktie op brede schaal en continu door literaire critici wordt gevolgd. Voor een veel grotere groep van schrijvers vertoont de aandacht van de kritiek de tendens om, na een korte periode van relatieve intensiteit, te verflauwen en te verschuiven ten gunste van een nieuwe lichter schrijvers. Mijn onderzoek laat zien dat dag- en weekbladcritici zich vooral plegen te richten op werk van de jongste generatie(s) auteurs. Door niet, zoals Verstegen, 'meer van hetzelfde' te produceren, maar als Vogelaar aan 'produktdifferentiatie' te doen, kan een auteur de literair-kritische belangstelling voor zijn schrijverschap een nieuwe impuls geven en de kans verkleinen dat de discussie over zijn werk wordt gesloten.

De empirische gegevens die ik heb aangedragen, laten zien dat auteurs langs diverse wegen kunnen ingrijpen in de literair-kritische meningsvorming over hun werk en dus voor wat betreft de naam en faam die ze verwerven niet aan de literair-kritische goden zijn overgeleverd. Op grond hiervan zou men kunnen overhellen tot de conclusie dat auteurs hun literaire reputatie goeddeels in eigen hand hebben c.q. zelf bepalen. Dit lijkt me evenwel geen juiste gevolgtrekking. Zoals hiervoor is opgemerkt, kan de vorming van een literaire reputatie niet worden beschouwd als het werk van enkelingen. Wat geldt voor de individuele criticus, gaat bovendien evenzeer op voor de auteur. Ook de inbreng van de laatste in de beeldvorming over een werk, diens mogelijkheden om hierop invloed uit te oefenen, wordt gereguleerd en ingeperkt, zowel door institutionele normen en gebruiken als door structurele verhoudingen en ontwikkelingen binnen het literaire veld. Zo kunnen poëtische uitspraken van de auteur alleen het geconstateerde effect op de karakterisering van een werk sorteren, omdat men binnen de kritiek aan de auteur een bijzonder inzicht in het eigen werk toeschrijft. De impact van auteursuitspraken kent met andere woorden een institutionele grondslag: namelijk de literair-kritische premisse dat de schepper van een werk bij uitstek in een positie verkeert om de achterliggende bedoelingen en betekenissen van dit werk aan te geven of de uitspraken van critici over dit werk op hun merites te beoordelen.